

ΣΧΟΛΙΟ

Γλωσσολογικό σχόλιο στον σχιζοφρενικό λόγο

Διονύσιος Γούτσος

Η προσέγγισή μου στο κλινικό περιστατικό που παρουσιάζεται στο άρθρο του Νίκου Σμυρνή είναι καθαρά φαινομενολογική, θα έλεγε κανείς, από μια κλινική σκοπιά, ή κειμενογλωσσολογική, με άλλους όρους, και επικεντρώνεται στο κείμενο της αλληλεπίδρασης του ασθενούς με τη γιατρό, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη περιφερικοί παράγοντες, όπως η προσωπική ιστορία των ομιλητών που αλληλεπιδρούν, το χωροχρονικό πλαίσιο, κ.λπ. Με άλλα λόγια, θα αντιμετωπίσω το κείμενο ως το μόνο τεκμήριο μιας επικοινωνιακής σχέσης που διαμεσολαβείται από τον λόγο και, με βάση τη γλωσσική συμπεριφορά του ομιλητή που χαρακτηρίζεται ως ασθενής κατά την αλληλεπίδραση, θα προσπαθήσω να συναγάγω στοιχεία για την προσωπικότητά του. Η γλωσσική ανάλυση της αλληλεπίδρασης έγινε ανεξάρτητα από την κλινική εκτίμηση του περιστατικού και χωρίς τη γνώση των στοιχείων που αναφέρει το άρθρο και με αυτή την έννοια είναι ενδεικτική για το πώς μια γλωσσική ανάλυση μπορεί να ρίξει φως στη συγκεκριμένη περίπτωση.

Κατ' αρχάς, είναι απαραίτητο ένα γενικό σχόλιο για την αλληλεπίδραση γιατρού-ασθενούς: είναι σαφές ότι ο ασθενής προσπαθεί συστηματικά να αντιδράσει στην ιεραρχία και τη διαφορά εξουσίας που υπαγορεύει το θεραπευτικό πλαίσιο, αν και δεν κατορθώνει να υπονομεύσει το σύστημα εναλλαγής σειράς των ομιλητών, σύμφωνα με το οποίο η γιατρός θέτει ερωτήσεις και ο ασθενής είναι υποχρεωμένος να απαντήσει. Για παράδειγμα, στην αρχή της αλληλεπίδρασης, ο ασθενής απαντά στο ερώτημα της γιατρού, αν και με μη συνεργατικό τρόπο:

<Γ> ελάτε ελάτε () καθίστε () τι γίνεται; πώς τα πάτε;

<Α> εσείς θα μου πείτε ()=

Η συνομιλία συνεχίζεται με παρόμοιο τρόπο: ο ασθενής προσπαθεί να θέσει τα θέματα που τον απασχολούν, εκφράζοντας μια αντιπαράθεση προς τη γιατρό, αλλά τελικά συμμετέχει στις ερωταποκρίσεις της, αναλαμβάνοντας, έστω και διστακτικά, τον ρόλο αυτού που απαντά:

<Α> =εγώ σας είπα ένα δύο πράγματα εσείς τώρα δεν καταλαβαίνετε (.) εμένα εδώ μέσα δε μ' αφήνετε (.) πάντως (.) αυτό είναι το μόνο σίγουρο

<Γ> μ::

<Α> αυτά

<Γ> κάτι ήλεγате για το πόδι σας πριν

<Α> ναι

<Γ> τι έχει το πόδι σας;

<Α> το 'χα σπάσει (.)

Με αυτή την έννοια, ο ασθενής δεν παραβιάζει τους κανόνες της συνεκτικότητας της συνομιλίας (Coulthard 1985: 5-6), αλλά επιδεικνύει μη συνεργατική συμπεριφορά σε πολλά σημεία, όπως τα ακόλουθα:

<Γ> τι σημαίνει αυτό;

<Α> αυτό που ακούτε

<Γ> τι λέξη είναι αυτή; μίτιρ επι-

<Α> αυτό που ακούτε

<Γ> δεν την ξέρω αυτή τη λέξη

<Α> ε δεν πειράζει (.) θα τη μάθουμε κάποια άλλη στιγμή

<Γ> ντάξει καλή

<Α> αυτό

<Γ> τι σημαίνει επιλιγενέστερο;

<Α> αυτό που ακούτε

<Γ> μάλιστα (.)

<Γ> δυσκολεύομαι λίγο να σας καταλάβω κάποιες φορές

<Α> [να δυσκολεύεστε όσο θέλετε δεν ξέρω (.) εγώ σας ήώ κάποιο πράγμα (.) ότι [...]]

<Γ> ντάξει μην ανησυχείτε άλλο γι' αυτό δικαίωμά σας να [απευθυνθείτε στη δικαιοσύνη

<A> [ντάξει δικαίωμά σας είναι κι αυτό που μου ήέτε εσείς
<Γ> μ::

<Γ> θέλητε να το κρατήσετε αυτό το χαρτάκι;
<A> εγώ κρατάω πολλή

Το τελευταίο απόσπασμα, όπως και τα προηγούμενα, είναι χαρακτηριστικό της παρβίασης των λεγόμενων αξιωμάτων της επικοινωνίας, καθώς η απάντηση προκύπτει από το υπονόημα («κρατάω πολλή, επομένως μπορώ να κρατήσω κι αυτό»), μια επιλογή που όμως δεν αποκλίνει από την τυπική συμπεριφορά των συνομιλητών στην πραγματική επικοινωνία (Γεωργακοπούλου & Γούτσος 2011: 46-51). Ο ασθενής μάλιστα φαίνεται να είναι ιδιαίτερα ευαίσθητος στις προϋποθέσεις των εκφωνημάτων της γιατρού και, όταν αισθάνεται ιδιαίτερα απειλημένος από τις ερωτήσεις της, αντιδρά επιθετικά:

<Γ> ε:: να σας ρωτήσω και κάτι άλλο; πότε ξεκίνησαν έτσι τα προβλήματα έτσι [με το που σας απέλυσαν απ' τη δουλειά::

<A> [ποια προβλήματα; δεν έχω προβλήματα δεν έχω προβλήματα τα προβλήματα αυτά να τα απεφανθείτε εσείς (.) εγώ προβλήματα δεν έχω (.) ήρθα να κάνω μια ακτινογραφία (.) τα προβλήματα εσείς μου τα 'χετε δημιουργήσει (.)

<Γ> μ::

<A> αυτό

<Γ> από τη δουλειά γιατί σας απέλυσαν το καλοκαίρι;

<A> ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΛΟΓΟ της υπόστασής σας αυτό το πράμα [...]

Συμπερασματικά, αν και ο ασθενής υποστηρίζει ιδιαίτερα δυναμικά τα συνομιλιακά του δικαιώματα και εκμεταλλεύεται τους μηχανισμούς της επικοινωνίας, δεν αμφισβητεί συνοδικά τον συνομιλιακό του ρόλο, ούτε μετακινείται αισθητά εκτός του επικοινωνιακού πλαισίου της ιατρικής συνέντευξης, παραβιάζοντας τη συνεκτικότητα (Ribeiro 1994).

Το δεύτερο βασικό σημείο που έχει ενδιαφέρον στη συγκεκριμένη αλληλεπίδραση είναι, φυσικά, οι μορφολογικές αποκλίσεις στον λόγο του ασθενούς. Το ενδιαφέρον εδώ έγκειται ακριβώς στο ότι ο λόγος του δεν αποκλίνει σε κανένα άλλο γλωσσικό επίπεδο: ούτε η φωνολογία του αποκλίνει (με πιθανή εξαίρεση το σύμπλεγμα *θτ* στη λέξη *επιδενέθερου*), ούτε, πολύ περισσότερο, η συντακτική δομή των προτάσεών του, αλλά ούτε και ο τρόπος σχηματισμού των λέξεων, δηλαδή το κλητικό και παραγωγικό τμήμα της μορφολογίας. Με άλλα λόγια, ο ασθενής σχηματίζει σωστά (δηλαδή σύμφωνα με τους γλωσσικούς κανόνες της ελληνικής) προτάσεις, συνδυάζει σωστά τα φωνήματα αλλά και τα γραμματικά μορφήματα (τις «καταλήξεις») στη δημιουργία λέξεων, αλλά οι λέξεις που σχηματίζει αποκλίνουν, απο-

τελούν νεολογισμούς ως προς τα λεξικά τους μορφήματα, δεν αποτελούν δηλαδή στοιχεία του λεξιλογίου της ελληνικής. Παραδείγματα: *επεφανθεί*, *συσυνίσταση*, *φιλιπευθέτο*, *διέκβαση*, *μίτερνο επιδιμενέστερο*, *περιδιγενέθερα*, *επιδιγενέθερων*, *εξίστορα*, *εξόστερο* και *επιλιγενέστερο*, *επέσταντο*, *ένισμα*, *πρόφανση*, *εγκλόνισμα*, *διακέξεις*, *επρεφραγή*, κ.λπ. Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ότι οι νεολογισμοί αυτοί έχουν κάποιο βαθμό συστηματικότητας όπως, π.χ., στο:

χωρίς την επεφραγή μου δεν επέσχαται κανένας (.) οπότε η επέσχαση αυτή και φυσικά στο πολύ συχνό ρήμα, που δεν αποτελεί τόσο νεολογισμό στην κατασκευή του όσο στη σημασιολογική του χρήση:

θα αποφανθώ στη δικαιοσύνη

θα απεφανθώ στη δικαιοσύνη

αφεφάνθο εγώ στη δικαιοσύνη

θέλω να απεφανθώ στη δικαιοσύνη (3 φορές)

τα προβλήματα αυτά να τα απεφανθείτε εσείς

πρέπει να απεφανθώ στη δικαιοσύνη

για να έχετε αποφανθεί εσείς στη δικαιοσύνη

Εδώ προφανώς η λέξη-στόχος είναι το αποτεινόμεν, το οποίο συμφύρεται με το *αποφαίνομαι*. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, υπάρχει συστηματικότητα στην κλίση του ρήματος, με μοναδική ιδιαιτερότητα τη γενίκευση της «αύξησης» (να απεφανθώ αντί του αποφανθώ). Παρομοίως, οι φράσεις που κατασκευάζει ο ομιλητής ακολουθούν τις συμβάσεις της γλώσσας, π.χ., *ένεργω αυτού* (όπως το *λόγω αυτού*), με *πυριγενή υπόσταση* (με *διπλή/θεσμική/ηλεκτρονική υπόσταση* στα δεδομένα του Σώματος Ελληνικών Κειμένων, βλ. Γούτσος 2003).

Επομένως, το πρόβλημα δεν έγκειται στο ότι οι νεολογισμοί του ομιλητή είναι αδύνατοι ή απίθανοι, αλλά στο ότι είναι ασυνήθιστοι και αδιαφανείς νοηματικά. Το ότι οι σχηματισμοί αυτοί είναι πιθανοί φαίνεται από το ότι μπορούμε να βρούμε κάποιους από αυτούς σε άλλα κείμενα, που κυκλοφορούν, π.χ., στο διαδίκτυο. Για παράδειγμα: «*θέλει πούλημα και μετά "εγκλόνισμα" στους επενδυτές*» (στην ιστοσελίδα www.capital.gr), όπου το νόημα είναι σαφές, ή «*η δικαιοσύνη τι επεφάνθει*» (στην ιστοσελίδα parapolitiki.com), όπου, εκτός από το σύνθημα ορθογραφικό λάθος της κατάληξης, διακρίνεται μια παρόμοια αβεβαιότητα για τον τύπο της λέξης.

Η ίδια διαδικασία σχηματισμού νεολογισμών παρατηρείται φυσικά στην ελληνική λογοτεχνία, από τα λογοπαίγνια του Μιχαήλ Μπτσάκη (Γούτσος 2008):

Είνε δὲ ἐντελῶς ἀδιάφορον ἂν θὰ εἶνε συνθετικιστικά, ἀναλυτικά, συμβολιστικά, μυστικιστικά, ἀγγελιστικά, διαβολιστικά, τριβολιστικά, φιλοσοφικά, ζωγραφικά, νατουραλίστικα, ἰδανικιστικά ἢ ρεαλιστικά (1895, Β 203).

τῶν τελεσιγράφων καὶ τῶν ὑστερογράφων καὶ τῶν ὑπερυστατοτελεσιγράφων (ἡ τελεσιγραφωτάτων [...]) (B 360).

Αλφρέδος, Παρ – ασχ – φδία εἰς ἄσματα τρία (1886, B 630).

έως τους συμφυρμούς του Πάρι Τακόπουλου:

Γδουπαῖες ἀθάθειες περιτουλιμένες με το ανετώτερον των πλινθόλων: την ση-
μαμαίαν που βυζουχεί γαθαθηνότατα μπάντα τα Πέθνη. Διευθύνον σύμβολον,
ανευθύνοντα πλινθολα, στριβολιζόμενα μεσ' στην οδύνη των παθῆς ανά τους
κυκεώνας των απαθεώνων, αναμὴν (2011: 21).

Και ο εμφιάλιος πτώμαιμος, με τας εκατούρωθεν συνμωρίας. Ο συνμωριστο-
πτώμαιμος. Τις πταίει; Τα μωρόντια αειπαίζει. Κ' αὐτός ἐθνερμος, φιλελευθέ-
ριος, ν' αγωνιάζεται μεγαλαφελαδέστατος. Τι αιμόχρονοι! Προυγονική κληροα-
νομία (2011: 113).

Ο περιορισμός του χώρου δεν μας επιτρέπει να αναλύσουμε διεξοδικά πώς δια-
φέρει η λογοτεχνική δημιουργικότητα από την ιδιολεκτική παραγωγή του ομιλητή.
Χωρίς να μπορούμε στην ακανθώδη περιοχή της προθετικότητας στο λογοτεχνικό και
μη λογοτεχνικό κείμενο, μπορούμε να διερωτηθούμε για τα αποτελέσματα που πα-
ράγει η χρήση των συγκεκριμένων νεολογισμών.

Το κοινό στοιχείο που διατρέχει τις κατασκευές του ομιλητή είναι η λόγια μορ-
φολογία, όπως φαίνεται από τα παραπάνω παραδείγματα ή και από ακόμη πιο
«ακραίους» σχηματισμούς, όπως η παρουσία αναδιπλασιασμού στις λέξεις *πεπε-
νόμενη* και *γεγοσχοριμένη*. Αν συνδυάσουμε το στοιχείο αυτό με την παρουσία
ἡαϊκών εκφράσεων όπως *να με ποτίζετε φάρμακα, να φάω χάπια, μπραβιλίκια*,
μπορούμε να διατυπώσουμε την υπόθεση ότι ο δημιουργικός νεολογισμός του ομι-
λητή σχετίζεται με το φαινόμενο της υπερδιόρθωσης, της τάσης ομιλητών της με-
σαιάς τάξης να υιοθετούν πρότυπες γλωσσικές μορφές σε ποσοστό μεγαλύτερο
από αυτό της ανώτερης τάξης σε μια προσπάθεια να υπερκαλύψουν την απόσταση
μεταξύ τους. Η υπερδιόρθωση αποτελεί δείκτη γλωσσικής ανασφάλειας των ομι-
λητών, καθώς ταλαντεύονται ανάμεσα σε ανώτερες και κατώτερες νόρμες. Η
χρήση της καθαρεύουσας για άντληση κύρους έχει συζητηθεί αρκετά στην ελληνική
βιβλιογραφία (π.χ., μεταξύ ἄλλων, Σετάτος 1973· Kazazis 1992), στη συγκεκρι-
μένη όμως περίπτωση έχουμε να κάνουμε με μια πολύ προσωπική χρήση λόγιων
στοιχείων. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό ότι τα βιογραφικά στοιχεία του ομιλητή συνά-
δουν με αυτή την ερμηνεία.

Γιατί είναι χρήσιμη η ανάλυση του ιδιολεκτικού αυτού λόγου από γλωσσολογική
σκοπιά; Κατ' αρχάς, πολλὰ παραδείγματα στο κείμενο του ασθενούς αποκαλύ-
πτουν τις διαδικασίες της ενεργού μορφολογικής αναζήτησης κατά τη διάρκεια του

λόγου, όπως, π.χ., *ἀλήθησης συζήτησης, κατοκ-κυρωμένα, θα τη διεπερε-τίσω*,
γεγο-σχοριμένη, συμ-φίλοι μου. Όπως βλέπουμε, ο ομιλητής κατασκευάζει
εκείνη τη στιγμή τη λέξη αντί να την ανασύρει έτοιμη από ένα προϋπάρχον νοητικό
λεξικό, με τρόπο που είναι συναφής με φαινόμενα λεξικής αναζήτησης «στην άκρη
της γλώσσας» (tip-of-tongue phenomenon, βλ. Meyer & Bock 1992· Maril,
Wagner & Schacter 2001). Ίσως η σημασία των συμφυρμών (π.χ. *θα παρεκλιθώ*
στη δικαιοσύνη) βρίσκεται επίσης στην περιορισμένη καταστολή των εναλλακτικών
μορφημάτων και των αντίστοιχων σημασιών τους από τον ασθενή, κάτι που ήδη
έχει διατυπωθεί ως υπόθεση για τον λόγο των σχιζοφρενών (Ανδρέου 2008).
Επιπλέον, η ιδιολεκτική παραγωγή του ομιλητή επισημαίνει τη βιωματική αξία της
μορφολογίας, τουλάχιστον για τα ελληνικά: τα κομμάτια από τα οποία φτιάχνονται
οι λέξεις δεν αποτελούν απλώς αυθαίρετα μορφικά σύνολα που αντιστοιχούν σε
μία σημασία, αλλὰ είναι εμποτισμένα με κοινωνικές, ιδεολογικές, συναισθηματι-
κές, ενσώματες αξιολογήσεις. Περιπτώσεις, όπως αυτή που εξετάζεται στο άρθρο
των Συμνή κ.ά., φέρνουν στην επιφάνεια αυτή τη διάσταση της γλώσσας, που
υποχωρεί στον καθημερινό, «φυσιολογικό» λόγο, στον οποίο οι συζεύξεις μορφής
και σημασίας είναι δεδομένες και καθόλου πρωτότυπες.

Η λογοτεχνία δεν είναι ακριβώς η περιοχή της γλώσσας που θέτει εν αμφιβόλῳ
τις γνωστές και τετριμμένες σχέσεις της μορφής με τη σημασία; Σε σχέση με αυτή
την παράμετρο, πώς διαφέρει το κείμενο ενός νομπελίστα ποιητή από το γραπτό
ενός νέου παιδιού που έχει διαγνωστεί με σχιζοφρένεια;

Ἐλθεδέτε Κύνθια

πρόσμερο καὶ ἀθιβαδίτες τοῦ ἔννερον
ὑφαλίσκου ἄλλωστε καὶ τὰ ἔνδενδρα καιρὸς νὰ περιβραχίσουνε
καὶ ἄς φιλεῖ τὸ κύμα καὶ ἄς εὐνοιοινοεῖ ὁ ἄν ἄνεμος.

Ἐπειδὴ καὶ τῆς βροχῆς
εἶναι σκέψη ὁ νοῦς κι ἐλάσσονος χρυσοῦ τὸ πολὺ πολῦτιμο.
Καιρὸς τοῦ μάνια καὶ τοῦ λεβαντεῖν (Ἐκ του πλησίον).

καθὼς η εὐλάηγεια
με των κολπίσκων το μπερδεμα,
βρίσκω στον εγκέφαλο
να μου λέει
σκιοβορείες του θέληψου κόλπου,
ὅτι δεν ευθάληπει αὐτό
καὶ τα τρώγενα ευθάληπτουν
νοθερά ἅγια γράμματα.
Το νοθερόν αὐτοῦ ασθενεῖ,
που νει καὶ μενεῖ
στην απαθαλήγῃ στιοβορούσα,

σκήληθοπα και σκάρθοπα ευρούσα
και παρεαμένθυντου τα τετέλεστα αυτόδαργων.

Μήπως η ποίηση είναι μια αποδεκτή σχιζογλωσσία;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανδρέου, Χ. (2008), «Η αξιοποίηση του γλωσσικού πλαισίου σε ασθενείς με σχιζοφρένεια», στο Πόταγας, Κ. και Ευδοκίμης, Ι. (επιμ.), *Συζητήσεις για τον Λόγο στο Αιγινίτειο*, Αθήνα: Συνάψεις, 147-161.
- Coulthard, M. (1985), *An Introduction to Discourse Analysis*, London: Longman.
- Γεωργακοπούλου, Α. και Γούτσος, Δ. (2011), *Κείμενο και επικοινωνία*, ανανεωμένη έκδοση, Αθήνα: Πατάκης.
- Γούτσος, Δ. (2003), «Σώμα Ελληνικών Κειμένων: Σχεδιασμός και υλοποίηση», Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 18-21 Σεπτεμβρίου 2003. Ηλεκτρονική δημοσίευση στην ιστοσελίδα: <http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thCGL/>
- Γούτσος, Δ. (2008), «Για μια συμπτωματολογία του συγγραφέα Μιχαήλ Μπτσάκν», στο Πόταγας, Κ. και Ευδοκίμης, Ι. (επιμ.), *Συζητήσεις για τον Λόγο στο Αιγινίτειο*, Αθήνα: Συνάψεις, 331-345.
- Ελύτης, Ο. (2002), *Ποίηση*, Αθήνα: Ίκαρος.
- Kazazis, K. (1992), «Sunday Greek revisited», *Journal of Modern Greek Studies* 10: 57-69.
- Meyer, A.S. και Bock, K. (1992), «The tip-of-the-tongue phenomenon: Blocking or partial activation», *Memory & Cognition* 20: 715-726.
- Maril, A., Wagner, A.D. και Schacter, D.L. (2001), «On the tip of the tongue: An event-related fMRI study of semantic retrieval failure and cognitive conflict», *Neuron* 31: 653-660.
- Ribeiro, B.T. (1994), *Coherence in Psychotic Discourse*, Oxford: Oxford University Press.
- Σετάτος, Μ. (1973), «Φαινομενολογία της καθαρεύουσας», *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ.*, 12: 71-95.
- Τακόπουλος, Πάρις [2011 [1973]], *Κενή Διαθήκη*, Αθήνα: Καλλιγράφος.

Α΄ Νευρολογική Κλινική Πανεπιστημίου Αθηνών
Μονάδα Νευροψυχολογίας • Αιγινήτειο Νοσοκομείο

Ιδιότυποι Λόγοι

συζητήσεις για τον Λόγο στο αιγινήτειο

Επιμέλεια:

Κ. Πόταγας • Ι. Ευδοκίμίδης
Μονάδα Νευροψυχολογίας

Γράφουν:

Α. Αναστασόπουλος • Χ. Ανομήτρη • Δ. Γούτσος • Ι. Ευδοκίμίδης • Θ. Καράβατος
• Δ. Κασελλίμης • Ε. Κουρτίδου • Ε. Λαζαράτου • Γ. Μακρυδάκης • Χ. Μανουηλίδου
• Σ. Μαρκαντωνάτου • Α. Μόζερ • Τ. Πατρίκιος • Δ. Πλουμπίδης • Κ. Πόταγας
• Π. Σίμος • Ν. Σμυρνής • Θ. Τζαβάρας • Ι.- Μ. Τσιμπλή

/συνάψεις V